
STRAIPSNIAI

VILNIAUS VYSKUPIJOS KATALIKŲ PARAPIJŲ VERTIMAS STAČIATIKŲ PARAPIJOMIS IR JO TAUTINIAI PADARINIAI (1866–1918 m.)

Vytautas Merkys

Lietuvos mokslų akademija, Erfurto 4–71, LT-2043 Vilnius, Lietuva

ĮVADAS

Imperinės Europos valstybės XVIII a. pabaigoje ir XIX a. susirūpino savo moderniąja konsolidacija, jai atramos ieškodamos politinėse tradicijose bei tautinėje tapatybėje ir kurdamos savo „naciją“. Kadangi Vakarų Europoje tuomet jau gėnėtina buvo įsitvirtinusi visuomenės sekuliarizacija, religinis tapatumas vaidino nepagrindinį vaidmenį. Šios konsolidacijos siekdama Rusijos imperija norėjo suldyti tai, kas buvo sena ir kas nauja. Sena – tai dinastinis ir religinis veiksniai, autokratinis režimas ir Stačiatikių Bažnyčios ideologinės bei politinės funkcijos. Nauja – tai oficialusis nacionalizmas, imperijos konsolidacija rusifikacijos pagrindu. Ir viena, ir kita turėjo sudaryti vieningą politinę sistemą. Ši imperijos konsolidacijos politika skaudžiai palietė nerusų tautas bei kitatikius, tarp jų ir katalikus, daugiausia gyvenančius imperijos Vakarų krašte.

Jau rašėme, kad vardan šių tikslų rusų kalba buvo prievarta įvedama į katalikų pridėtinės pamaldas ir tuo siekiama paspartinti katalikų suartinimą su stačiatikiais¹. Dabartinis mūsų straipsnis pakreiptas kita linkme – kaip iš karto katalikų parapijas pavertus stačiatikiškais tiesmukiškai siekta šių parapijiečių surusavimo. Norima išaiškinti šio rusų administracijos užmojo mastą, vykdytojus ir jų talkininkus, kaip buvo siekiama šias parapijas faktiškai integruoti į Stačiatikių Bažnyčią, kokie iškilo sunkumai bei kliūtys, ypač kreipiant dėmesį į katalikų

¹ V. Merkys, Rusų kalba Vilniaus vyskupijos bažnyčiose 1866–1883 m., *Lituanistica*, 2002, Nr. 3(51), p. 33–63.

religinio ir tautinio pasipriešinimo sąsajas, lietuvių parapijiečių vaidmenį, netikėtus tautinės asimiliacijos poslinkius.

Ši akcija 1868 m. bandyta vykdyti taip pat Žemaičių vyskupijoje – uždarius Tytuvėnų bažnyčią ją paversti cerkve ir šios katalikų parapijos žmones įtraukti į numatytą įkurti stačiatikių parapiją. Tačiau masinis katalikų pasipriešinimas ir veiksmingas vyskupo Motiejaus Valančiaus protestas šią akciją sužlugdė, ir daugiau panašių faktų vyskupijoje nebebuvo. Tad ieškoma atsakymo, kodėl pagrindinis rusų administracijos smūgis katalikų parapijoms likviduoti buvo nukreiptas į Vilniaus vyskupiją ir ypač į Vilniaus apskrities parapijas.

Šia mūsų tema tyrinėjimų dar neturime. Tiesa, lenkų istorikai, ypač Pawelas Kubickis, rašę apie Katalikų Bažnyčios persekiojimą, kada ne kada paminėdavo taip pat katalikų parapijų sustačiatikinimą, tačiau sistemingo aprašymo nesiėmė. Juolab jie nesigilino į šios akcijos tautinius padarinius. Dėl to mums teko remtis kone vien archyviniais šaltiniais – Rusijos centrinių valdžios įstaigų, Vilniaus generalgubernatoriaus bei gubernatoriaus, vietos karinių viršininkų, žandarų, taip pat stačiatikių dvasininkų, katalikų Vilniaus vyskupijos valdytojų bei vyskupų susirašinėjimu.

KATALIKŲ PARAPIJŲ VERTIMAS STAČIATIKIŲ PARAPIJOMIS

Šio sumanymo ištakos glūdi caro, jo vyriausybės bei vyriausiojo Šiaurės vakarų krašto viršininko Michailo Muravjovo sukurtoje represinėje šio krašto integracijos į Rusiją politikoje. Ši politika visų pirma buvo nukreipta Katalikų Bažnyčios ir istorinės (buv. politinės) Abiejų Tautų Respublikos tautos pasipriešinimui ir apskritai įtakai likviduoti. Lenkų kalba buvo uždrausta visame viešajame gyvenime, išskyrus Katalikų Bažnyčią. Kraštui sustačiatikinti 1864–1868 m. visoje Vilniaus vyskupijoje 33 katalikų bažnyčios buvo paverstos cerkvėmis, pastatytos 74 naujos cerkvės ir suremontuotos 27 (Vilniaus gubernijoje – atitinkamai 24, 45 ir 5). Iš viso katalikų bažnyčių ir koplyčių vien Vilniaus gubenoje 1861–1865 m. buvo uždaryta 22, 1866–1870 m. – 89 ir 1871–1901 m. – 5².

Pats naujų cerkvių atidarymas ir stačiatikių parapijų steigimas valdžios laukiamų rezultatų nedavė, nes savanorių naujų tikinčiųjų iš kitų religijų pritraukė mažai. Stačiatikių konfesijai papildyti imta ieškoti naujų priemonių. 1865–1866 m. netgi kilo prorusiškai nusiteikusių asmenų siūlymų vyriausybei įvykdyti Katalikų Bažnyčios uniją su Stačiatikių Bažnyčia arba tiksliau – pastarajai subordinuoti pirmąją³. Vėliau, ligi 9-ojo dešimtmečio pradžios, šią idėją puoselėjo katalikų Minsko dekanas Ferdynandas Sęczykowskis. 1866–1866 m. Vilniuje veikė vyriausiojo Šiaurės

² M. Radwan, *Polityka wyznaniowa caratu na Białorusi w XIX w. Implikacje duszpasterskie*, *Nasza Przeszłość*, 2001, t. 95, p. 207, 213. Kiekvienos Vilniaus vyskupijos bažnyčios uždarymą aprašė: P. Kubicki, *Bojownicykapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915*, Sandomierz, 1938, cz. 2: Dawna Litwa i Białoruś, p. 15–128 (Gardino gub.), 188–227 (Vilniaus gub.).

³ D. Staliūnas, *Bažnytinės unijos projektas (1865–1866)*, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 20, p. 127–139.

vakarų krašto viršininko sudaryta Revizinė komisija Šiaurės vakarų krašto Romos katalikų dvasininkijos reikalams. Ji gavo užduotį parengti siūlymus, kaip sumažinti katalikų vienuolynų, bažnyčių ir dvasininkų skaičių, kaip pastaruosius kontroliuoti bei kiek įmanoma izoliuoti nuo visuomenės. Tačiau strateginis centrinės ir vietinės rusų administracijos tikslas buvo į rusų tautą įtraukti ir stačiatikius paversti iš baudžios paleistus valstiečius, įgijusius piliečių teises. Šios programos kliūtimi laikyta „lenkiška“ Katalikų Bažnyčia. K. Kaufmanas manė, kad visiškai priimtini kai kurių stačiatikių šventikų, karinės ir žandarų žinybų siūlymai stačiatikių parapijomis paversti kai kurias valstietiškas katalikų parapijas.

Visų pirma imtasi Vilniaus, Ašmenos ir Vileikos apskričių. Antai Vilniaus apskrityje pasinaudota tuo, kad prie Šumsko, Rukainių miestelių, Kenos ir Kijonių kaimų iš seno buvo stačiatikius paverstų unitų (graikų katalikų) sodybų. Žandarų teigimu, dar 1865 m. balandžio mėnesį, t. y. kai M. Muravjovą keitė K. Kaufmanas, Šumsko valsčius norėjęs tapti stačiatikišku, mat protestavęs prieš vietos kleboną Klemensą Linkiną, kuris nuolat girtaudamas aplaidžiai ėjęs savo pareigas. Šitai iš žandarų sužinojęs apskrities karo viršininkas iš Vilniaus į Šumską pasiuntė žinomą lietuvių šventiką Antaną Petkevičių, buvusį Žemaičių vyskupijos kunigą. Jo pasiklausyti atėję 16 žmonių ir iš karto prisidėję prie stačiatikių. Ligi 1865 m. gruodžio mėnesio jų padaugėję ligi 100 žmonių. Kai Šumsko parapija sužinojusi, kad į stačiatikiybę perėjo tos pačios apskrities Bistryčios parapija, pati ryžtingai apsisprendusi tapti stačiatikiška ir paprašiusi savo bažnyčią paversti cerkve. Pavyzdį davę vietos vargonininkas su šeima, špitolės gyventojai. Daug padėjęs ir pats klebonas K. Linkinas, nors nesiryžęs tapti šventiku. Jis buvo perkeltas į Turgelius. Susidarė apie 680 stačiatikių parapija. Šią žinią Vilniaus rusų administracija sutiko džiugiai. K. Kaufmanas įsakė Šumsko bažnyčią uždaryti ir jau 1866 m. sausio 9 d. ji buvo pašventinta cerkve⁴. Beje, ši žinia padaršino ir Revizinę komisiją.

Plečiant Šumsko stačiatikių parapiją, jai buvo perduota gretima Čiudeniškių katalikų parapija, o jos bažnyčia 1866 m. vasario 20 d. pašventinta cerkve⁵.

Katalikų parapijos imtos sustačiatikinti sistemingai, viena po kitos. Šumsko, Čiudeniškių bei Bistryčios parapijų likimas laukė ir Rukainių parapijos. Mat žandarai joje radę apie 200 valstiečių katalikų, kurie kadaise buvę stačiatikius, naujai panorėjęsį priimti stačiatikių tikėjimą. K. Kaufmanas įsakė Rukainių bažnyčią uždaryti – ji cerkve tapo nuo 1866 m. vasario 27 d. Iš karto stačiatikių tikėjimą priėmė 700 žmonių ir jų nuolat daugėję, nes apsispręsti padeda žandarų puskarininkiai⁶. Rukainių parapijos Kenos ir Kijonių koplyčios taip pat buvo perdirbtos į cerkveles.

⁴ Vilniaus apskrities žandarų valdybos viršininko Leonido Ivanovo 1866 01 19 raportas Vilniaus gubernijos žandarų štabo karininkui, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVIIA*), f. 419, ap. 2, b. 223, l. 1–2; Vilniaus vyskupijos valdytojo Juozapo Bovkevičiaus 1866 01 08 pranešimas Vilniaus vyskupijos konsistorijai, *LVIIA*, f. 604, ap. 5, b. 537, l. 1.

⁵ L. Ivanovo 1866 03 03 raportas Vilniaus gubernijos žandarų štabo karininkui, *LVIIA*, f. 419, ap. 2, b. 223, l. 10.

⁶ *Ibid.*, l. 10–11; J. Bovkevičiaus 1866 03 04 pranešimas konsistorijai, *LVIIA*, f. 604, ap. 5, b. 551, l. 1.

Po to sekė Rudaminos parapijos ir jos Parudaminio filijos sustačiatikinimas, bažnyčių pašventinimas cerkvėmis⁷.

1866 m. kovo mėnesį buvo uždaryta Nemenčinės parapijos Sužionių filijos bažnyčia⁸, kurią numatyta paversti cerkve ir įkurti stačiatikių parapiją. Sužioniškiai rusų administracijai ėmė prašymais įrodinėti, kad jie lietuviai ir jų bažnyčioje pridėtinės pamaldos būna lietuviškos. Mat vietos dvaro savininkas grafas Jonas Tiškevičius, 1856 m. atnaujindamas seniau statytą mūrinę bažnyčią, davęs filijalistui išlaikymą su sąlyga, kad pamokslai būtų sakomi lietuviškai, nes sužioniškiai nenorėję lankyti sulenkintos parapinės Nemenčinės bažnyčios⁹. Vis dėlto 1878 m. sužioniškiai savo bažnyčią atgavo ir išsikovojo savo atskirą parapiją.

Gretimai Verkių (Kalvarijų) parapijai priklausė Riešės filija. 1868 m. ši bažnyčia taip pat buvo uždaryta¹⁰ ir po kelerių metų numatyta perdirbti į cerkvę.

Verčiant stačiatikiškomis gretimais Dūkštų ir Paberžės parapijas buvo pasitelkti vietiniai prastos moralės klebonai ir iš seno čia gyvenę stačiatikiai. Mat 4 km nuo Dūkštų, Geisiškėse, stovėjo medinė cerkvė, priklausiusi unitų, o nuo 1839 m. – stačiatikių Vievio parapijai. Šios cerkvės vietoje M. Muravjovo rūpesčiu 1865 m. buvo pastatyta mūrinė cerkvė, jos šventiku paskirtas Aleksejus Serebrenikovas. Tačiau jam sudaryti atskirą parapiją nesisekė, nes aplink tebūta keliolika stačiatikių sodybų. Jo dėmesys nukrypo į katalikišką Dūkštų parapiją, kaip galimą stačiatikybės rezervą. Šventikui ėmė talkinti Dūkštų katalikų klebonas Wladimiras Szałkowski. Vis dėlto tik 1868 m. jis ryžosi paduoti Lietuvos ir Vilniaus stačiatikių arkivyskupui prašymą, kad jį su visa parapija priimtų į stačiatikių tikėjimą. Spalio 26 d. vyriausiasis Šiaurės vakarų krašto viršininkas grafas Eduardas Baranovas, vos apšilęs kojas savo naujajame poste, nurodė W. Szałowskio prašymą patenkinti. Jau gruodžio 16 d. į buv. Dūkštų bažnyčią vyskupijos valdytojas atsiuntė Šumsko parapijoje pasižymėjusį kun. K. Linkiną ardyti cerkvei nereikalingų vargonų. Jį lydėjo policininkai. Protestuoti susirinko apie 80 moterų katalikių: jos keikė K. Linkiną už bažnyčios plėšimą, norėjo atimti bažnyčios raktus ir pargriovė keletą policininkų¹¹.

Paberžės parapiją verčiant stačiatikiška pasikliauta klebonu Janu Strzeleckiu ir policija, žandais bei kazokais. 1866 m. sausio mėnesį J. Strzeleckį į Vilnių pasikvietė apskrities žandarų valdybos viršininkas Leonidas Ivanovas, ir per pokalbį klebonas sutiko pats pereiti į stačiatikių tikėjimą ir atsivesti visą parapiją. L. Ivanovas savo vyresnybei kleboną apibūdino kaip visiškai vyriausybei atsidavusį dvasininką, kuris laiką, kad stačiatikybės išplitimas suteiks kraštui visišką ramybę ir gerovę. Kovo 20 d., sekmadienį, J. Strzeleckis paskutinį kartą aukojo

⁷ Apie Rudaminos katalikų parapijos likvidavimą 1866 05 03 konsistorijai pranešė vyskupijos valdytojas Petras Žilinskis, *LVA*, f. 604, ap. 5, b. 576, l. 1.

⁸ J. Bovkevičiaus 1866 03 24 pranešimas konsistorijai, *ibid.*, b. 558, l. 1.

⁹ B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, Chicago, Ill., 1986, t. 5: Vilniaus arkivyskupija, d. 2, p. 301–302.

¹⁰ Vilniaus vyskupijos konsistorijos 1868 05 22 nutarimas, *LVA*, f. 604, ap. 5, b. 796, l. 2.

¹¹ L. Ivanovo 1868 09 07 raportas Vilniaus gubernijos žandarų štabo karininkui, *LVA*, f. 419, ap. 2, b. 246, l. 52, 57.

katalikiškas mišias, paskui, po maldos už carą, pasakė pamokslą apie stačiatikybės pranašumus ir paragino parapijiečius prisijungti prie Stačiatikių Bažnyčios. Moterys ėmė verkti. Kovo 24 d. šis klebonas Vilniuje turėjo gauti popo šventinimus¹². Vilniaus apskrities karo viršininkas kunigaikštis Chovanskis įsakė bažnyčią tuoj pat uždaryti. J. Bovkevičius įsakymą klusniai įvykdė¹³.

Iš visų katalikų parapijų, perduotų stačiatikiams, daugiausia priešinosi Paberžės parapija. Paberžės valsčiaus valstiečiai E. Baranovui parašė skundą, kad prieš juos, katalikus, naudojama prievarta. E. Baranovas šį skundą tirti persiuntė Vilniaus gubernatoriui, gubernatorius – apskrities karo viršininkui, t. y. tam, kuriuo buvo skundžiamasi. Kaip tuomet buvo įprasta, imta ieškoti kurstytojų ir skundo organizatorių. Po skundo tyrimo gubernatorius tvirtino, kad atsiradę „piktavališkų žmonių, kurie ragino įžūliai neklausyti valdžios ir iš stačiatikybės grįžti į lotynystę“. Surasti net trys tokie kurstytojai. Antai valstietis Kazimieras Ignatavičius atėjęs pas šventiką J. Strzeleckį, nusiėmęs nuo krūtinės stačiatikišką kryželį ir sviedęs jį ant žemės. Juozapas Mieželis kvietęs rinktis valstiečius ir iš jų prašęs pinigų bažnyčios atgavimo reikalams. Juozapas Sauka ne tik dalyvavęs slaptuose susirinkimuose, bet ir atsisakęs stačiatikių apeigų. Šiuos valstiečius taip pat palaikę jų žmonos. Gubernatorius tvirtino, kad vyriausybei nedera taikstytis su atkritimu nuo stačiatikybės, siūlė J. Mieželį ir J. Sauką išsiųsti į Gardino stačiatikių vienuolyną perauklėti, o K. Ignatavičių su visa šeima ištremti į centrinės gubernijos. Aštuoniems mažiau kaltiems valstiečiams jis, gubernatorius, jau paskyręs pinigines nuobaudas¹⁴. E. Baranovo teikimu vidaus reikalų ministras K. Ignatavičius ir jo šeimą ištremė į Jenisiejaus guberniją, į Sibirą¹⁵.

J. Mieželio suėmimo aplinkybės – vaizdingas stačiatikių Paberžės parapijos kūrimo epizodas. 1867 m. žiemą, Didžiąją savaitę, į Paberžės valsčiaus Miškinų kaimą atvyko apskrities ispravnikas su savo pavaduotoju ir kazokais. Visus kaimiečius išvarė į Paberžę atlikti velykinės išpažinties. J. Mieželis miestelyje pasidairęs, bet į cerkvę nėjęs ir pasukęs namo, nes manęs, kad į stačiatikių parapijos sąrašus neįtrauktas. Jį pasivijo budėję kazokai ir išsivarė į Vilnių. Žmona su trimis vaikais net po metų nežinojo, kur jo ieškoti; ūkis nustumtas, nebeįstengė nė mokesčių susimokėti¹⁶.

Prie svarbiausių stačiatikių neofitų kurstytojų rusų administracija, žinoma, priskyre ir katalikų dvasininkus. Prievartos prieš katalikus sąlygomis dauguma kunigų neliko abejingi stebėtojai, jie rėmė tuos tikinčiuosius, kurie tvirtai laikėsi savo religinių įsitikinimų. Kaip rodo lentelės duomenys, dauguma stačiatikiams verčia-

¹² L. Ivanovo 1866 03 21 raportas Vilniaus gubernijos žandarų štabo karininkui, *ibid.*, b. 223, l. 15–16.

¹³ J. Bovkevičiaus 1866 03 24 raštas konsistorijai, *LVI*A, f. 604, ap. 5, b. 557, l. 1.

¹⁴ Vilniaus gubernatoriaus 1867 04 01 raštas E. Baranovui, *LVI*A, f. 378, BS, 1867 m., b. 103, l. 1–2.

¹⁵ Ministro Piotro Valujevo 1867 06 18 raštas E. Baranovui, *ibid.*, l. 7. Ignatavičiai buvo apgyvendinti Minusinsko apygardos Abakanovo valsčiuje. Tik 1880 m. caras patenkino jų prašymą grįžti tėviškėn.

¹⁶ K. Mieželienei 1868 03 23 skundas Vilniaus generalgubernatoriui Aleksandrui Potapovui, *ibid.*, l. 12.

mų katalikų prisišliejo prie gretimų parapijų (gavo vyskupijos valdytojo sutikimą), todėl naujos Vilniaus apskrities stačiatikių parapijos tikinčiųjų skaičiumi buvo kur kas mažesnės nekaip ankstesnės. Antai dėl tokios Dūkštų stačiatikių parapijos padėties tiesiogiai buvo kaltinami kaimyninių Maišiagalos, Kernavės ir Karvio katalikų klebonai. Maišiagalos klebonas Steponas Urbanavičius, baudžiant jį už kišimąsi į stačiatikių neofitų reikalus, 1869 m. buvo laikinai pašalintas iš savo vietos, tačiau grįžęs vėl ėmęs kenkti stačiatikiams, iš jų šventiko reikalavęs gražinti bent dalį pasisavintų katalikų kapinių. Tačiau kenksmingiausiais vadinami Kernavės kunigai, kurie Dūkštų stačiatikiams teikią katalikiškus patarnavimus, tuokią jaunavedžius ir krikštiją jų vaikus. Dėl Dūkštų šventiko skundų 1869–1882 m. vienas po kito buvo atleisti keturi Kernavės klebonai¹⁷.

Kai Kernavės kunigų kaltinimus savo 1883 m. ataskaitoje carui pakartojo Vilniaus generalgubernatorius Eduardas Totlebenas, caras paraštėje nurodė: „Atkreipti Vidaus reikalų ministerijos dėmesį“. Po to šios ministerijos ministras

Lentelė. 1866–1918 m. stačiatikių parapijomis paverstos Vilniaus gubernijos katalikų parapijos						
Apskrities ir parapijos pavadinimas	Katalikų skaičius 1865 m.	Stačiatikių skaičius			Atkurtų katalikų parapijų gyventojų skaičius	
		1873 m.	1903 m.	1909 m.	1909 m.	1918 m.
1	2	3	4	5	6	7
<i>Vilniaus aps.</i>						
Astravas	2681	826	764	633	–	3827
Bistryčia	2304	968	2859	707	–	–
Čiudeniškės	2635	...	463	48	–	–
Dūkštos	1823	952	442	505	–	–
Paberžė	5201	1872	1875	74	5654	5740
Rudamina	4367	535	886	271	4215	6932
Rukainiai	4175	588	797	204	4875	4800
Šumskas	2444	980	797	222	4271	4371
Iš viso apskrityje	25630	6721	8883	2664	19015	25670
<i>Ašmenos aps.</i>						
Ardilava	920	2103	3286	3295	–	–
Bienica	1091	2120	3298	1542	–	–
Krėva	4264	1658	2720	1679	5999	6264
Laskas	1070	2385	2600	1739	...	5800
Smurgainys	2837	960	1470	1657	4609	4489
Valažinas	3015	2236	3291	4961	–	–
Vyšniavas	3515	1914	3158	3200	7507	7536
Iš viso apskrityje	16712	13376	19823	18073	18115	24089

¹⁷ Lietuvos ir Vilniaus arkivyskupo Aleksandro 1884 08 24 raštas Vilniaus generalgubernatoriui Ivanui Kachanovui, *ibid.*, 1884 m., b. 44, l. 24–30.

Lentelės tęsinys						
1	2	3	4	5	6	7
<i>Vileikos aps.</i>						
Cholchla	...	1329	2774	2909	–	–
Chožovas	1898	1494	1835	1705	–	–
Ilija	2358	1238	2841	3142	1498	1731
Maladečna	...	3601	3783	2580	2288*	3277*
Iš viso apskrityje	4256	7662	11733	10336	3786	5008
Iš viso gubernijoje	46598	27759	39939	31073	40916	54767
* Tuomet ši parapija vadinta Lebedevo vardu.						
Lentelė sudaryta remiantis: <i>Directorium canonicarum et missarum pro dioecesi vilnensi in annum Domini 1866</i> , Wilnae, 1865, p. 130–150; ... <i>in annum Domini MCMX</i> , Vilnae, 1909, p. 149–198; <i>Памятная книжка Виленской губернии на 1874 год</i> , Вильна, 1874, priedai, p. XIX–XXVII; ...на 1904 г., Вильна, 1904, ч. 2, p. 11–16; ... на 1911 год, Вильна, 1911, ч. 2, p. 29–35; Vilniaus vyskupijos parapijų sąrašas vokiečių k., 1918, <i>МАВ</i> , f. 44, b. 24, l. 1–14.						

gavo Švč. Sinodo oberprokuroro Konstantino Pobedonoscevo siūlymą Kernavės bažnyčia, kaip pasipriešinimo stačiatikybei lizdą, uždaryti¹⁸. Naujasis Vilniaus generalgubernatorius Ivanas Kachanovas su tuo sutiko, tačiau ministerija, turėdama galvoje Rusijos santykių su Šv. Sostu atkūrimą, Kernavės bažnyčia paliko ramybėje¹⁹.

Kad taip agresyviai Vilniaus apskrities katalikų parapijos buvo perduodamos stačiatikiams, rusų administracija neužmiršo kone 40 metų. Antai vidaus reikalų ministras Dmitrijus Sipiaginas, žinomas kaip kietos politikos vykdytojas kitataučių atžvilgiu, 1902 m. kovo 25 d. memorandumu carui Mikalojui II priminė, kad jo senelio Aleksandro II laikais buvusi pašalinta senoji kenksminga Vilniaus vyskupijos vadovybė, o naujajai vadovybei 20 metų rusų administracija diktavusi savo valią. Tam, kad Vilnius taptų rusišku miestu, buvę išeikvota daug vyriausybės jėgų. Tačiau šio atsigaunančio katalikybės ir lenkiškumo centro sunaikinimas tebeliekų aktualiausias uždavinys. Šiam tikslui siūlė panaikinti katalikų Vilniaus vyskupiją, vadovaujamą iš Vilniaus²⁰. Po kelerių metų D. Sipiaginą papildė Vilniaus gubernijos valdybos patarėjas Vladimiras Pugavka, gubernatoriaus pasiūstas ištirti naujųjų stačiatikių parapijų padėtį. Jis konstatavo, kad kuriant parapijas buvę gerai sumanyta Vilnių, kaip svarbiausią katalikybės propagandos krašte cen-

¹⁸ K. Pobedonoscevo 1885 11 13 raštas vidaus reikalų ministrui, *ibid.*, 1885 m., b. 1097, l. 36–42.

¹⁹ I. Kachanovo 1886 02 19 raštas viaus reikalų ministrui ir viceministro 1887 01 17 atsakymas, *ibid.*, l. 48, 65.

²⁰ S. Maciejewicz, Charakter narodowy ziem wschodnich, *Gazeta Warszawska*, 1920 09 06. Vilnietis kun. Stanislovas Maciejevičius buvo Rusijos III ir IV Valstybės dūmos narys, jis anuomet gavo ir šio D. Sipiagino memorandumo nuorašą.

trą, iš karto apsupti stačiatikių parapijomis. Jos turėję tapti kovingais stačiatikybės platinimo punktais²¹.

Panašiai kaip Vilniaus apskrityje, naujos stačiatikių parapijos buvo kuriamos Ašmenos bei Vileikos apskrityse (žr. lentelę), tačiau čia katalikų parapijų sustačiatikinimo skatinamoji priežastis buvo pastebimai kita. Mat visų pirma siekta išlyginti ištisinį stačiatikių arealą, išvalant jį nuo katalikų.

Šia proga reikia pridurti, kad net Vilniaus apskrityje, norint sustiprinti stačiatikių padėtį, buvo siūloma išgryninti jų parapijas, katalikų sodybas sukeičiant su toliau išsibarsčiusiomis stačiatikių sodybomis²².

Apskritai visoje Vileikos apskrityje ir rytinėje Ašmenos apskrities dalyje stačiatikių buvo daugiau nekaip katalikų. Kaip rodo lentelės duomenys, skirtingai negu Vilniaus apskrityje, stačiatikiams perduotose katalikų parapijose tikinčiųjų sumažėjo, bet ne visose. Mat, viena, katalikai, iš seno susigyvenę su savo kaimynais stačiatikiiais (buv. unitais), prievartiniam tikėjimo keitimui priešinosi ne itin atkakliai. Be to, kai gretimos parapijos buvo stačiatikiškos, neklusnieji katalikai neturėjo galimybių prisiliesti prie kitų bažnyčių. Kai kurios naujos stačiatikių parapijos netgi išaugo, nes prie jų jungėsi gretimos smulkesnės stačiatikių parapijos ir seniau tarp katalikų išsibarstę stačiatikiai.

Ne tik minėtose apskrityse, bet ir Vilniaus bei Gardino gubernijose prie naujų arba iš uždarytų katalikų bažnyčių perdirbtų cerkvių buvo kuriamos stačiatikių parapijos, į jas viliojami katalikai, tačiau tokių prievartos atvejų, kaip Vilniaus, Ašmenos ir Vileikos apskrityse, buvo kur kas mažiau. Matyt, rusų administracija ne visiškai pasitikėjo savo jėgomis ir platesnės akcijos kol kas nesiėmė. (Panašiai kaip įvedant rusų kalbą į katalikų pridėtines pamaldas.)

Prie naujų cerkvių tikėtasi patraukti netgi lietuviškiausios Vilniaus gubernijos Trakų apskrities gyventojus. 1863–1866 m. šioje apskrityje dėl įvairių priežasčių į stačiatikių tikėjimą perėjo 251 žmogus²³. Atrodė, kad valstiečius katalikus reikia daugiau paspausti, ir rezultatas bus kur kas geresnis. Jau minėtas šventikas A. Petkevičius, ėjęs Trakų dekanato pareigas, sužinojo, kad Butrimonių valsčiaus Kulabiškių kaimo katalikai kadaise buvo unitai. Pasitelkęs apskrities karo viršininką vertė juos grįžti į stačiatikybę, tačiau valstiečiai vieningai pasipriešino. A. Petkevičius siūlė visą kaimą ištremti į centrinės gubernijas, kuriose valstiečiai, gyvendami tarp stačiatikių, patys priimsią jų tikėjimą²⁴.

A. Petkevičiui savo dekanate 1866 m. pavyko įkurti naujas stačiatikių parapijas Aukštadvaryje ir Valkininkuose. Aukštadvaryje į cerkvę buvo perdirbta 1832 m. uždaryta dominikonų vienuolyno bažnyčia. Sudaryta 173 žmonių parapija. Per iškilmingą cerkvės atidarymą spalio 16 d. parapijiečiai vaišinti degtine, bandelė-

²¹ V. Pugavkos 1905 06 17 pranešimas Vilniaus gubernatoriui, *LVIA*, f. 378, BS, 1905 m., l. 404, l. 45.

²² L. Ivanovo 1867 02 06 raštas Vilniaus gubernijos žandarų štabo karininkui, *LVIA*, f. 419, ap. 2, b. 249, l. 1–2.

²³ Trakų apskrities žandarų valdybos viršininko 1867 10 26 raportas Vilniaus gubernijos žandarų valdybos viršininkui, *ibid.*, l. 36.

²⁴ A. Petkevičiaus 1867 10 20 raštas Trakų apskrities karo viršininkui, *ibid.*, l. 37.

mis ir jautiena²⁵. Valkininkuose cerkve tapo taip pat 1832 m. uždaryto pranciškonų vienuolyno bažnyčia. Parapija turėjo tik 90 tikinčiųjų²⁶. Ir Aukštadvaryje, ir Valkininkuose buvusiuose vienuolynuose stovėjo kariuomenės daliniai, kurių nariai sudarė vietos parapijiečių branduolį.

Minėjome uolius stačiatikybės platintojus – šventikus ir vietinius represinių žinybų vadovus. Tačiau, reikia pasakyti, kad ne jie buvo šios akcijos iniciatoriai ir tikrieji vadovai. Už jų nugaros stovėjo Vilniaus generalgubernatoriai ir centrinų valdžios bei Stačiatikių Bažnyčios įstaigų pareigūnai. Tačiau autokratinėje imperijoje nieko svarbaus nebuvo daroma be paties caro žinios ir jo pritarimo. Kuriant stačiatikių parapijas Vilniaus gubernijoje pasižymėję žandarai ordinus gaudavo iš caro. Kai K. Kaufmanas pasveikino carą 1866-ųjų Naujų Metų proga, šis atsakė, ragindamas rūpintis krašto surusiniu. Kitais metais caras, atvykęs į Vilnių, kreipėsi į valstiečius – naujuosius stačiatikius, suvarytus prie generalgubernatoriaus rūmų, sakydamas, kad esąs patenkintas stačiatikybės plitimu, ir pagrasino jiems, jei šie sumanytų grįžti į katalikybę²⁷.

KONFESIJA, KALBA IR TAUTYBĖ

Nors Rusijos imperijoje valstybinės religijos teisėmis naudojosi stačiatikybė, tačiau katalikų parapijų likvidavimas turėjo ne vien konfesijos keitimo uždavinius.

Katalikai, numatyti paversti stačiatikiais, buvo griežtai skirstomi luominiu principu. Bajorai laikyti netinkamais, nes jie vadinti lenkais, visų sukilimų kaltininkais. Geriausi kandidatai – vietiniai valstiečiai, kaip pasyvi etnokultūrinė bendruomenė, atvira rusifikacijai. Į stačiatikybę juos imta vilioti aukštesniu socialiniu statusu. Mat po 1863 m. sukilimo iš politiškai nepatikimų dvarininkų buvo sekvestruoti dvarai. Jie ir dalis valstybinės žemės sudarė žemės fondą, skirtą rusų kolonistams apgyvendinti. Tačiau šie į Šiaurės vakarų kraštą kėlėsi nenoriai, su baime. Dėl kolonistų teises imta teikti ir tiems katalikams, kurie priėmė stačiatikių tikėjimą. Iš tikrųjų kai kurie vietiniai žemės troškę mažžemiai, dvariškiai ir bežemiai sutiko tapti tokiais „kolonistais“. Vėliau rusų administracija gailėjosi, kad jais per daug pasitikėjo ir neatsigabeno bent jau baltarusių iš Vitebsko ir Gardino gubernijų. Mat vietiniai stačiatikiai neofitai liko savo kaimynų katalikų įtakoje, su kuriais dažnai siejosi ir giminytės ryšiais. Be to, lengvai gavę žemės, lengvai ją ir prarado, nesugebėdami ūkininkauti arba tiesiog prasigėrę²⁸.

²⁵ Trakų apskrities žandarų valdybos viršininko 1866 10 17 raportas Vilniaus gubernijos žandarų štabo karininkui, *ibid.*, l. 24.

²⁶ To paties žandarų valdybos viršininko 1866 11 24 raportas, *ibid.*, l. 25.

²⁷ С. С. Татищев, *Император Александр II. Его жизнь и царствование*, 2-ое изд., С. Петербург, 1911, т. 2, p. 22.

²⁸ V. Pugovkos 1905 06 17 pranešimas Vilniaus gubernatoriui, *LVI A*, f. 378, BS, 1905 m., b. 404, l. 45–46.

Katalikus verčiant stačiatikiais laikytasi nuostatos, kad stačiatikybė – *rusų tikėjimas*. 1866 m. būsimasis Paberžės šventikas J. Strzeleckis „pats savo parapijiečiams paskelbė, kad jie toliau vadintųsi ne kitaip kaip rusais“²⁹. Šumsko šventikas ir jo artimiausi padėjėjai stačiatikybę siejo su neofitų rusinimu³⁰. Šio tikėjimo atsisakymą Vilniaus gubernatorius prilygino „rusų elemento“ silpninimui krašte³¹. Anot I. Kachanovo, stačiatikybės platinimas slopinant katalikybę ir lenkystę – tai vyriausybės tikslo visiškai šį kraštą suvienyti su imperija įgyvendinimas³². Neofitams cerkvėje griežtai uždrausta vartoti lenkų kalbą. Pavyzdžiui, tiesiog antivyriausybine veikla laikyta vien tai, kad Čiudeniškių šventikas Josifas Markevičius, kaip buvęs unitas, įprato su savo parapijiečiais kalbėtis lenkiškai³³. Smurgainių stačiatikiai neofitai, nors buvo valstiečiai, laikyti „persisunkusiais lenkyste“³⁴.

Neatskiriamos stačiatikybės ir rusifikacijos sąsajos stiprino vietinių stačiatikių neofitų nusiteikimą ne tik prieš primetamą religiją, bet atstūmė ir nuo rusų kalbos vartojimo. Stiprėjo jų sąmoningas prisirišimas prie katalikybės – „lenkų tikėjimo“, dar didesnį prestižą jiems įgijo lenkų kalba. 1871 m. Vilniaus vicegubernatorius įsakė Vilniaus apskrities ispravnikui geriau prižiūrėti Dūkštų parapijiečius, nes sužinojęs, jog jie, sekdami katalikais, savo mirusiuosius laidoja be šventiko ir netgi giedodami lenkiškas giesmes. Šio vicegubernatoriaus reikalavimu vyskupijos valdytojas Petras Žilinskis tuojau nurodė konsistorijai sudrausti pačius katalikus, kad šie laidotų tik dalyvaujant kunigui³⁵.

Apie kalbinius ir tautinius procesus šiose naujosiose stačiatikių parapijose turime kur kas sistemingesnių duomenų. Visų pirma sustokime prie Paberžės ir Dūkštų parapijų.

1827 m. Paberžės ir Glitiškių klebonai sutartinai tvirtino, kad jų parapijiečiai kalba lenkiškai bei lietuviškai, ir čia vartojama lietuvių tarmė niekuo nesiskiria nuo kaimyninių parapijų³⁶. Tuomet šiose parapijose gyveno atitinkamai 2153 ir 2139 katalikai.

XIX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje Dūkštų parapijoje lankėsi poetas Liudvikas Kondratavičius (Vladislovas Sirokomlė). Jis atkreipė dėmesį, kad Geisiškių dvare kaimiečiai kalbėjo vien lietuviškai ir jo lenkiškos kalbos visiškai nesuprato.

²⁹ L. Ivanovo 1866 01 19 raportas Vilniaus gubernijos žandarų valdybos štabo karininkui, *LVIA*, f. 419, ap. 2, b. 223, l. 3.

³⁰ Šio šventiko ir parapijos atstovų 1905 06 24 pasitarimo protokolas, *LVIA*, f. 378, BS, 1905 m., b. 404, l. 173.

³¹ Vilniaus gubernatoriaus Aleksandro Žemčiužnikovo 1884 12 18 raštas I. Kachanovui, *ibid.*, 1884 m., b. 44, l. 32.

³² I. Kachanovo 1884 08 (diena nepažymėta) memorandumas carui, *ibid.*, b. 1071, l. 1.

³³ V. Pugavkos 1905 06 17 pranešimas Vilniaus gubernatoriui, *ibid.*, 1905 m., b. 404, l. 45.

³⁴ Ašmenos apskrities žandarų valdybos viršininko 1868 03 11 raportas Vilniaus gubernijos žandarų valdybos viršininkui, *LVIA*, f. 419, ap. 2, b. 278, l. 3.

³⁵ Vilniaus vicegubernatoriaus 1871 02 20 raštas P. Žilinskiui ir 1871 02 25 konsistorijos įsakas, *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 2376, l. 238–240.

³⁶ Paberžės klebono Jokūbo Čapavičiaus 1827 10 29 ir Glitiškių klebono Petro Žitkevičiaus 1827 10 25 pranešimai Vilniaus vyskupui, *ibid.*, ap. 1, b. 743, l. 1, 6.

Tačiau Airėnų kaimas jau buvo mišrus – vieni kalbėjo lietuviškai, kiti – rusinų (t. y. paprastąja) kalba. Vyko tipiška Vilniaus vyskupijai asimiliacija: jei motina lietuvė, tai rusino vaikai buvo auklėjami lietuviškai arba lenkiškai, o vyras su žmona, nemokėdami vienas kito kalbos, bendravo lenkiškai³⁷. Vietos valdinių mokyklų mokytojų 1872 m. surinktais duomenimis, Dūkštų seniūnijoje tik Miežionys, Maskviškės, Pakalniai ir Pūstelninkai liko lietuviškais kaimais (22 sodybos). Jau 70 sodybų buvo laikomos lenkiškomis, o 40 – baltarusiškomis. Įvardyta taip pat 14 rusiškų sodybų, kuriose gyveno sentikiai ir stačiatikiai neofitai³⁸. Paberžės valsčiaus gyventojai tuomet kalbėjo lenkiškai ir lietuviškai³⁹. Suprantama, kad lenkų kalbą jau vartojo bajorai.

Šios stačiatikių parapijos nesutrukdė plisti lenkų kalbai, netgi atvirksčiai – padėjo. Svarbių šiam reikalui duomenų randame 1890 m. Vilniaus gubernijos bajorų vadovo Adomo Pliaterio nurodymu surinktoje statistikoje. Antai Dūkštų seniūnijoje lietuvių kalba išblėso, visi gyventojai vartojo baltarusių ir lenkų kalbas (pastarąją – apie 7 % visų žmonių). Tačiau gretimoje Geisiškių seniūnijoje dauguma kalbėjo lietuviškai – 579 žmonės iš 1036 gyventojų. Beveik visi kiti – lenkiškai. Paberžės valsčiuje gyveno 6060 žmonių, iš jų lietuviškai kalbėjo 2645 (43, 65%), lenkiškai – 2377 (39,22%), baltarusiškai – 283 (4,67%), rusiškai – 150 (2,48%) ir žydiškai – 605 (9,98%)⁴⁰.

Šios rūšies duomenys apie kitas Vilniaus, Ašmenos ir Vileikos apskričių stačiatikių neofitų parapijas kur kas vienareikšmiškesni. Antai pagal 1872–1873 m. valsčių aprašymus, Bistryčios valsčiaus valstiečiai kalbėjo baltarusiškai, nors vieni buvo stačiatikiai, o kiti – katalikai. Tik bajorai, kurių esąs apie aštuntadalis visų gyventojų, vartoją lenkų kalbą. Rudaminos valsčiaus gyventojų kalba esanti baltarusių, bet atmiešta lenkiškais žodžiais. Rukainių valsčiaus valstiečiai vartoją baltarusių tarmę, tačiau bendraudami su bajorais ir kunigais stengiasi kalbėti lenkiškai, nors ir nesklaidžiai⁴¹.

Vietos mokytojai, aprašydami Ašmenos apskrities Ardilavos, Bienicos, Valažino ir Vyšniavo valsčius, sutartinai tvirtino, kad valstiečiai kalba baltarusiškai. Anot jų, Smurgainių valsčiuje gyventojai dažniausiai vartoja baltarusių tarmę, bet kartais griebiasi ir lenkų kalbos. Kad tarp valstiečių plistų rusų kalba – šiuose aprašymuose nėra nė žodžio⁴².

³⁷ V. Sirokomlė, *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*, Vilnius, 1989, p. 135–138.

³⁸ Maišiagalos valsčiaus aprašymas, 1872 10 22, *Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštynas* (toliau – *VUBR*), f. 34, b. 511, l. 1.

³⁹ Paberžės valsčiaus aprašymas, 1872 12 20, *ibid.*, b. 517, l. 1.

⁴⁰ Anonim [A. Plater], *Obszar języka litewskiego w gub. wileńskiej, Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne*, Kraków, 1898, t. 3, priedai, p. 12, 20–22; H. Turska, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, Vilnius, 1995, faksimilės, p. 22–23.

Šiame kontekste Juozo Tumo-Vaižganto 1899 m. korespondencija, kad Paberžės parapijiečiai „visi ūkininkai, visi lietuviškai šneka, bet apart maldaknygių neturi nei katekizmų, nei Gyvenimų šventųjų, nei gazietų“, atrodo perdėm optimistiška (Vaižgantas, *Čia parapijonis...*, *Tėvynės sargas*, 1899, Nr. 5, p. 24).

⁴¹ Šių valsčių aprašymai, *VUBR*, f. 34, b. 507, 519, 521.

⁴² Šių valsčių aprašymai, *ibid.*, b. 371, 374, 387, 390 ir 391.

Rusų administracijai baltarusių kalba didelių rūpesčių nekėlė, nes ji laikyta rusų kalbos tarme. Valdžios įstaigoms nerūpėjo nė lietuvių etnoso ir jo kalbos apsauga nuo polonizacijos. Tačiau pati polonizacija, prieš kurią buvo nukreiptas visos oficialiosios tautinės politikos smaigalys, kėlė valdžios neviltį. Kernavės, Maišiagalos, Karvio kunigų įtaką siekta nuslopinti ne tik dėl stačiatikybės apsaugos, bet ir dėl stačiatikių neofitų lenkėjimo. Mat šių parapijų bažnyčiose, kurias pastarieji lankydavo, tuomet pridėtinės pamaldos vyko vien lenkų kalba.

Kai 1884 m. Vilniaus generalgubernatoriumi tapo Ivanas Kachanovas, sumanymas įvesti rusų kalbą į katalikų pamaldas buvo galutinai žlugęs. I. Kachanovas carui pasiūlė naują originalų projektą Katalikų Bažnyčiai išlenkinti – pridėtinėse pamaldose vartoti baltarusių tarmę ir daugiau toleruoti lietuvių kalbą⁴³. Tuo pačiu metu I. Kachanovas, radęs Švč. Sinodo oberprokuroro pritarimą, manė, kad leistina lietuviškose vietovėse įkurtoms stačiatikių parapijoms vartoti lietuvių kalbą. I. Kachanovui ėmė talkinti Vilniaus gubernatorius Nikolajus Grevenicas, Vilniaus katedros soboro stačiatikių dekanas Viktoras Gomolickis ir Peterburgo universiteto privatdocentas Eduardas Volteris. Pastarasis, būdamas latvis (protestantas virtęs stačiatikiu), žinojo, kad gana gausiems latvių stačiatikiams mišios (liturgija) praktikuojamos ir latvių kalba. Galbūt pats E. Volteris vietinės kalbos privalumais stačiatikių pamaldose bus sudominęs ir I. Kachanovą.

E. Volteris 1884–1887 m. Kauno ir Vilniaus gubernijose tapo „savu“ žmogumi. Jis, rinkdamas filologinę ir etnografinę medžiagą, keliavo po šias gubernijas ir net Mažąją Lietuvą. Greta mokslinių tikslų siekė taip pat susipažinti su stačiatikybės plitimo perspektyvomis, katalikų dvasininkų nuostatomis. Jis savo akademinėje ataskaitoje pateikė ilgą aplankytų vietovių sąrašą, kuriame randame Vilnių, Kauną, Šiaulius, Panevėžį, Gardiną, Vilniaus apskrities miestelius – Dubingius, Inturkę, Jašiūnus, Joniškį, Molėtus, Paberžę, Riešę, Ašmenos apskrities – Dieveniškės. Ataskaitoje „už paramą ir pritarimą“ dėkojo I. Kachanovui, N. Grevenicui, Vilniaus švietimo apygardos globėjui Nikolajui Sergijevskui⁴⁴.

Šioje padėkoje užsifruota ir toji E. Volterio užduotis, kurios jis ėmėsi ruošdamas spaudai Jono Auksaburnio stačiatikių liturgiją lietuvių kalba⁴⁵. Važinėjo iš Peterburgo į Vilnių, kaip sako, „norėdamas susipažinti su svarbiausiais bendražygiais dėl lietuvių kalbos stačiatikių pamaldose įvedimo“. Pakeliui buvo užsukęs į Rygą, susitiko su vietos dvasinės seminarijos direktoriumi Dmitrijevskiu ir kaip sektiną pavyzdį gavo iš jo stačiatikių liturgijos latvių kalba egzempliorių. E. Volte-

⁴³ Plačiau žr.: V. Merkys, Politinė baltarusių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose problema (1884–1915 m.), *Lituanistica*, 2003, Nr. 1(53), p. 3–23.

⁴⁴ Э. А. Вольтер, *Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года*. Прилож. к LVI-му тому Записок Имп. Академии наук, № 5, С. Петербург, 1887, p. 141–142.

⁴⁵ Божественная литургия святого Иоанна Златоуста. Дієвішка літургія швенто Јоно Ауксобурніо, С. Петербург / Швэнтам Петербурге, 1887, III, 40, 1 p. Išskyrus antraštinį puslapį, visas tekstas vien lietuvių k.

rio ruošiamojo leidinio lietuvių kalba paskirtis buvusi dvejopa – ne tik tarnauti pamaldų reikalams, bet ir duoti mokykloms stačiatikių giesmių⁴⁶. E. Volteris įrodinėjo Švč. Sinodo oberprokurorui K. Pobedonosceviui, kad geriems išlenkinimo rezultatams gauti reikia sutelkti visas administracijos žinybas ir imti globoti lietuvius kaip eventualius sąjungininkus. Tiesa, lietuvių ir rusų suartėjimui trukdąs lietuvių tautinis sąjūdis. Kaip viena priemonių sureguliuoti lietuvių tautinę fermentaciją ir pašalinti priešinimąsi stačiatikybei esąs lietuvių kalbos įvedimas stačiatikių pamaldose⁴⁷.

Dabar suprantama, kodėl draudžiamoji lietuviška spauda ir katalikų dvasininkai įtarė, jog E. Volteris per savo keliones po Lietuvą turėjo politinių užduočių⁴⁸. Buvo suvokta ir pati lietuvių kalbos įvedimo cerkvėse grėsmė katalikybei, nes, kaip rašė Jonas Šliūpas, katalikiška Lietuva nebeilgai galėsianti išverti, ypač kai dėl tautinio sąjūdžio trūkinėja tradiciniai lietuvių ryšiai su lenkais⁴⁹.

Apie šios stačiatikiškos Jono Auksaburnio liturgijos rengimą spaudai jau esu rašęs valdinių lietuviškų knygų kirilica leidimo kontekste⁵⁰. Čia plačiau reikėtų sustoti tik prie konkrečios šio leidinio paskirties ir stačiatikių nesutarimų dėl jos parengimo metodų.

Knygą iš rusų kalbos vertė įgudęs lietuviškų valdinių leidinių vertėjas totorius Jonas Krečinskis. Vertimą tikrino ir jį taisė keletas lietuviškai mokančių Kauno gubernijos šventikų, Panevėžio mokytojų seminarijos lietuvių kalbos dėstytojų. Kiekvienas jų laikėsi savo išmoktos tarmės, tačiau E. Volteris guodėsi, kad tekstas vis dėlto „išlaikė keletą Vilnijos lietuvių, gyvenančių į šiaurę nuo Neries – Vilijos, tarmės *a* tarimo kaip *o* savybių, t. y. tos kalbos, kurią dabar galime girdėti, pavyzdžiui, Paberžės stačiatikių parapijoje ir daugumoje Švenčionių ir Zarasų bei kai kuriuose Ukmergės apskrities valsčiuose“⁵¹.

Apie šį E. Volterio dėmesį paberžiškiams žinojo ir lietuvių tautinio sąjūdžio vadovai⁵². Juk lietuvišką Paberžės stačiatikių parapiją manyta paversti tramplinu stačiatikybei platesnėje lietuvių teritorijoje platinti.

Ortodoksinei galvosena būdingas ginčas kilo dėl E. Volterio pasiūlytos mokslinės lietuvių ortografijos, nes ji geriausiai perduosianti tikrąją lietuvių fonetiką.

⁴⁶ E. Volterio 1886 12 26 ataskaita apie savo kelionę į Šiaurės vakarų kraštą, įteikta Vidaus reikalų ministerijai, *Rusijos valstybinis istorijos archyvas Peterburge* (toliau – *RVIA*), f. 1284, ap. 190, b. 83, l. 126–128.

⁴⁷ E. Volterio 1887 09 28 ir 1890 06 22 laišakai K. Pobedonosceviui, *ibid.*, l. 107–108, 121–122.

⁴⁸ A. Baranausko 1887 03 26 (04 07) laiškas Hugo Weberiui, A. Baranauskas, *Raštai*, Vilnius, 1970, t. 2, p. 266; Vaižgantas, *Raštai*, Kaunas, 1929, t. 14, p. 35.

⁴⁹ [J. Šliūpas], *Kritika ir bibliographia, Apszvieta*, 1892, Nr. 6, p. 487.

⁵⁰ V. Merkys, *Knygnešių laikai: 1864–1904*, Vilnius, 1994, p. 90–92.

⁵¹ E. Volterio 1886 12 26 ataskaita apie savo kelionę į Šiaurės vakarų kraštą, *RVIA*, f. 1284, ap. 190, b. 83d, l. 129.

⁵² Paulius [P. Matulaitis], *Istorija lietuvių krutėjimo paskutiniame dešimtmetyje Maskolijos ir Prūsų Lietuvoj, Varpas*, 1893, Nr. 5, p. 83.

Tam tikslui E. Volteris įvedė lotynišką *j* raidę, iškeltines raides, diakritinius ženklus. Šitai buvo įvertinta kaip tobulo rusiško raidyno pažeminimas. Aršiausiai priešinosi dekanas V. Gomolickis. Jis ieškojo filologo akademiko Aristo Kuniko paramos. Per Kauno gubernatorių norėjo sužinoti ir lietuvių tarmių žinovo titulinio vyskupo Antano Baranausko nuomonę. Tačiau pastarasis atsakė, kad įvairioms tarmėms vienodos ortografijos negali būti⁵³. E. Volterio tautiečio Vilniaus centrinio archyvo archyvaro Janio Sprogio (taip pat stačiatikio) išpėjimu, vien lotyniškos *j* raidės vartojimas cerkvinėje knygoje būtų „tikras skandalas, netgi lenkų pergalė“⁵⁴. V. Gomolickį taip pat parėmė Vilniaus archeografinė komisija, stačiatikių Vilniaus vyskupas Aleksijus.

Vis dėlto E. Volteris nenusileido, ortografijos netaisė ir gavo Švč. Sinodo leidimą spausdinti knygą. 1887 m. gruodžio pirmojoje pusėje Imperatoriškosios mokslų akademijos spaustuvė darbą baigė. Prieš šią knygą Vilniuje, kaip buvo galima tikėtis, kilo didelė stačiatikių šventikų ir administracijos pareigūnų reakcija. Jie, anot J. Sprogio, matė ne tik rusiško raidyno įžeidimą, bet ir pastangas atitolinti vyriausybės užsibrėžtą lietuvių rusifikaciją⁵⁵. Vilniaus švietimo apygardos globėjas N. Sergijevskis jau knygos rengimo metu išžiūrėjo, kad ji griaus visą nuo M. Muravjovo laikų tvirtinamą rusinimo sistemą⁵⁶. Dekanas V. Gomolickis leidinį cerkvėse vartoti uždraudė.

Matyt, šio fakto nežinodama, periodinė draudžiamoji lietuvių spauda šį leidinį ir toliau laikė pavojingu jauku lietuviams į cerkves privilioti⁵⁷.

Ar ši knyga buvo uždrausta vien dėl nepriimtinos ortografijos? Tuo abejojo net J. Sprogis, neaukšto lygio rusų tarnautojas. Matyt, jį buvo pasiekę gandai iš kur kas aukštesnių sferų. Juk minėtasis N. Sergijevskis prieš šį leidinį stjo todėl, kad buvo plečiamos lietuvių kalbos visuomeninės funkcijos, netgi siūloma ją vartoti valdinėse mokyklose, nors jose Vilniaus gubernijoje net pirmųjų metų mokiniams neleista ištarti nė vieno lietuviško žodžio. Aleksejus Vladimirovas, rusų kalbos įvedimo katalikų bažnyčiose adeptas, įtakingame Aleksejaus Suvorino dienraštyje „Novoje vremia“ (Naujas laikas) lietuvišką leidinį stačiatikiams pavadino neišmanėlio „apie valstijos rusiškus reikalus tame krašte“ darbu, pridurdamas, jog būtų naivu tikėtis, kad fanatiški katalikai žemaičiai pasuks į stačiatikybę⁵⁸.

Svarbiausias veiksnys, lėmęs minėtojo leidinio likimą, matyt, buvo tai, kad 1887 m. gegužės 11 d. Ministrų komitetas priėmė nutarimą, patvirtintą ir caro, kad I. Kachanovo planas panaudoti baltarusių ir iš dalies lietuvių kalbą katalikų

⁵³ V. Gomolickio raštas K. Pobedonoscevui, be datos, *RVIA*, f. 1284, ap. 190, b. 83d, l. 134–135.

⁵⁴ J. Sprogio 1887 09 22 laiškas E. Volteriui, *Rusijos mokslų akademijos archyvo Peterburgo skyrius* (toliau – *Rusijos MAA*), f. 178, ap. 2, b. 272, l. 1–2.

⁵⁵ J. Sprogio 1888 01 01 laiškas E. Volteriui, *ibid.*, l. 7.

⁵⁶ E. Volterio 1887 01 23 laiškas Ivanui Kornilovui, M. Muravjovo laikais buvusiam švietimo apygardos globėjui, *Rusijos nacionalinės bibliotekos rankraštynas* (Peterburge), f. 377, b. 568, l. 3.

⁵⁷ Pasarga apie kningas, *Vienybe lietuvniku*, 1891 07 08, Nr. 27, p. 324; Pabalda, *Raszlia-viszka peržvalga, Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1895 12 15, p. 189.

⁵⁸ Cit. iš Szernas [J. Adomaitis], *Audiatur et altera pars, Varpas*, 1889, Nr. 8, p. 116.

pridėtinėms pamaldoms išlenkinti visiškai atmetamas. Šiame kontekste lietuvių kalbos vartojimas cerkvėse turėjo būti laikomas politiniu nukrypimu. Juk išties stačiatikybės atskyrimas nuo rusų kalbos autokratinio režimo sąlygomis būtų buvęs pavojingas žaidimas.

Lankstesnių rusifikacijos per cerkves metodų ieškojimas nutrūko visam laikui. Rūpintis vien gerinti stačiatikių religinį ugdymą ir jį derinti su rusinimu. Šiam reikalui pasikliauta ne valdinėmis liaudies mokyklomis, bet cerkvinėmis parapinėmis ir raštingumo mokyklomis, kurių vadovais būdavo vietos šventikai. Jose mokyta ne tiek elementaraus raštingumo, kiek cerkvinės kalbos, giedojimo ir stačiatikių religijos pagrindų. Šių mokyklų programa buvo privaloma ir katalikų vaikams, kuriuos į šias mokyklas varyta varu. Naujosiose stačiatikių parapijose jos buvo steigiamos net ir ten, kur jau veikė Švietimo ministerijos vadovaujamos liaudies mokyklos. 1888–1901 m. jos įsteigtos Bistryčioje, Čiudeniškėse, Geisiškėse, Šumske, daugelyje naujų Ašmenos ir Vileikos apskričių stačiatikių parapijų⁵⁹.

KATALIKŲ PARAPIJŲ ATSIKŪRIMAS

Daugelis stačiatikių neofitų parapijų tirpte tirpo. Vieni parapijiečiai išsikėlė gyventi į Vilnių ir nelegaliai grįžo į katalikybę. Kiti iš šventikų nusipirko pažymas, kad į stačiatikius neįrašyti. Ypač pasižymėjo J. Strzeleckis, norėjęs gauti pinigų lėbavimui. Kiti parapijiečiai stačiatikybės kratėsi, nevykdydami religinių pareigų. Antai 1884–1904 m. privalomos metinės išpažinties Paberžės ir Rudaminos parapijose ėjo tik 1–5% parapijiečių, Astravo, Bistryčios ir Šumsko – 56–82%⁶⁰. Anot Rukainių valsčiaus raštininko, vietos cerkvėje per pamaldas kartais dalyvaudavęs tik jis ir cerkvės seniūnas. Vaikus mokyti tikybos valstiečiai ir miestelėnai vedą ne pas šventiką, o Lavoriškių kleboną Juozapą Mironą. Jie netgi masiškai prisidėję prie savavališkos 1904 m. pavasarį per Rukainių miestelį iš Alšėnų į Aušros Vartus ėjusios katalikų procesijos ir drauge su visais giedoję lenkiškas giesmes. Tokie stačiatikiai jau esą prarasti⁶¹.

Didelį smūgį naujosios stačiatikių parapijos patyrė po 1905 m. balandžio 17 d. caro įsako dėl religinės tolerancijos. Gyventojai gavo teisę pasirinkti norimą konfesiją. Minėtose parapijose kilo tikra sumaištis, nes buvę katalikai bei jų palikuonys pasiryžo grįžti į savo senąjį tikėjimą ir atsiimti cerkvėmis paverstas bažnyčias. Jau 1905 m. birželio mėnesį Astravo, Bistryčios, Šumsko stačiatikių parapijose liko vos po 20–50 žmonių. Kilo grėsmė, kad jos visiškai iširs. Nedaug kiek geresnė padėtis buvo ir kitur. Rusų administracijos duomenimis, ligi 1909 m. į katalikų tikėjimą Vilniaus gubernijoje perėjo 26 700 stačiatikių, Gardino guber-

⁵⁹ И. И. Гошкевич, *Виленская губерния. Полный список населенных мест по статистическим данным о каждом поселении*, Вильна, 1905, p. 24, 90, 218.

⁶⁰ Vilniaus gubernatoriaus A. Žemčiuznikovo 1884 05 18 raštas I. Kachanovui, LVIA, f. 378, PS, 1884 m., b. 44, l. 16; V. Pugavkos 1905 06 17 pranešimas Vilniaus gubernatoriui, ten pat, BS, 1905 m., b. 404, l. 47.

⁶¹ Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos tarnautojo raportas generalgubernatoriui, be datos, ten pat, BS, 1904 m., b. 299, l. 63–64.

nijoje – 4668⁶². Tarp atsisakiusių stačiatikybės daug buvo senųjų unitų⁶³. Kaip rodo lentelės duomenys, atsikūrė dauguma buvusių katalikų parapijų. Į jas grįžo ir tie katalikai, kurie likvidavus šias parapijas įstengė prisiglausti prie kaimyninių savo tikėjimo parapijų.

Naujasis stačiatikių parapijas nuo galutinio sunykimo išgelbėjo po 1905 m. įsigalėjusi reakcija, bauginimai – stengtasi bent fiktyviai priskaičiuoti dalį stačiatikybę palikusių parapijiečių. Be to, baltarusiškose Ašmenos ir Vileikos parapijose stačiatikybė ir rusifikacija davė savo vaisius.

Vilniaus apskrities naujųjų stačiatikių parapijų gyventojai buvo kovingiausi, jie nesibodėjo nė revoliucinių veikslių senosioms katalikų parapijoms atkurti ir savo bažnyčioms atgauti. Šie veiksmai derinosi prie aukščiausio revoliucijos pakilimo spalio–gruodžio mėnesiais. Antai spalio 20 d. Rudaminos miestelyje prie savo buvusios bažnyčios, paverstos kapų cerkve, susirinkę žmonės (apie 1000) reikalavo ją gražinti katalikams, grasino šventikui⁶⁴. Šumskiečiai ėmė bruzdėti tuoj pat po caro įsako, nes siekė atkurti savo parapiją. Vietos šventikas juos baugino, kad tie stačiatikiai neofitai, kurie gavo žemės kaip „kolonistai“, perėję į katalikų tikėjimą gali jos netekti.

1905 m. pabaigoje Šumsko ir Rukainių valsčių valstiečiai sakėsi jau grįžę į katalikybę, todėl jiems priklausė ir buvusi jų pačių statyta Šumsko bažnyčia. Stačiatikių, kurių liko mažai, reikmes visiškai patenkinti gretimos Čiudeniškių, Lošos ir Kenos cerkvės⁶⁵.

Astravo miestelėnai bei aplinkinių kaimų valstiečiai iš pradžių taikiai prašė juos pripažinti katalikais, tačiau greit kilo religinių susidūrimų pavojus. Cerkvei ir šventiko namams saugoti buvo atsiųsti 107 pėstininkų pulko kareiviai. Jie apsigyveno cerkvinėje parapinėje mokykloje. Po kurio laiko padėčiai, kaip atrodė, aprimus, jie turėjo išvykti kitų užduočių vykdyti. Bijodamas, kad katalikai nenugriautų cerkvės kupolo, neišmestų cerkvės inventoriaus ir jo paties neužmuštų, panikos apimtas šventikas prašė generalgubernatorių apsaugai palikti nors 33 kareivius⁶⁶.

Paberžės parapijiečiai sujudo birželio mėnesį. Katalikai tuoj atkūrė savo parapiją ir iš lentų pasistatė laikiną bažnytėlę, norėjo iš cerkvės atgauti savo stebuklingą paveikslą. Stačiatikių arkivyskupas iš A. Frezės pareikalavo sudrausti „kurstytojus“ kunigus ir nuraminti liaudį⁶⁷. Šiam reikalui į Paberžę buvo atsiųsta

⁶² Bažnyčios žinios, *Viltis*, 1912 08 08, Nr. 93, p. 3.

Palyginimui nurodysime, kad tuomet Kauno gubernijoje katalikais tapo 1600 stačiatikių, Suvalkų gubernijoje (daugiausia jos pietinėse apskrityse) – 14 308.

⁶³ Из западно-русских епархий, *Литовские епархиальные ведомости*, 1905 07 17, № 28–29, p. 256.

⁶⁴ Stačiatikių Lietuvos ir Vilniaus arkivyskupo Nikandro 1905 11 07 pranešimas, *LVI*, f. 378, BS, 1905 m., b. 404, l. 173.

⁶⁵ Šių valstiečių 1905 12 16 prašymas Vilniaus generalgubernatoriui, *ibid.*, b. 417, l. 1.

⁶⁶ Astraviečių 1905 11 10 prašymas Vilniaus apskrities 5-ojo skyriaus zemsकिनiam viršininkui, *ibid.*, b. 414, l. 2–7; Astravo šventiko Vladimiro Žebrovskio 1905 11 23 prašymas Vilniaus generalgubernatoriui Aleksandrui Frezei, ten pat, l. 8–9.

⁶⁷ Arkivyskupo Nikandro 1905 06 13 raštas A. Frezei, *ibid.*, b. 405, l. 4.

106-o Ufos pėstininkų pulko pusė kuopos. Kai po kurio laiko ji gavo įsakymą persikelti į Švenčionis, vietinis šventikas, panašiai kaip jo konfratras Astrave, maldaute maldavo ją palikti, nes stačiatikiai (iš viso liko 50 žmonių) jaustūsi nesaugūs lenkų ir lietuvių apsuptyje. Pastarieji grasiną uždaryti cerkvę, išvaryti šventiką, rusų mokytojus, raštininkus ir policininkus⁶⁸.

Kova dėl cerkvėmis paverstų bažnyčių pasireiškė gana plačiai: vienur pasitenkinta prašymais rusų administracijos pareigūnams, kitur panaudoti radikalesni metodai. Antai Švenčionių apskrities Užusvierių cerkvinės parapiinės mokyklos sargas rado priklijuotą rusišką Ažusvierio bažnyčios išlaisvinimo komiteto atsišaukimą, raginantį žmones gausiai susirinkti, pareikšti šventiko boikotą ir atgauti cerkvę paverstą katalikų filiją. Iš tikrųjų gruodžio 9 d. šiuo reikalu susirinko apie 200 valstiečių, tačiau juos išsklaidė iš anksto spėję atvykti policininkai bei 10 kareivių⁶⁹.

Apskritai visi katalikų prašymai atgauti atimtąsias bažnyčias buvo atmetami, teko statyti naujas. Ten, kur katalikai naujų pasistatyti neįstengė, neatsikūrė nė jų buvusios parapijos, pavyzdžiui, Dūkšose, Čiudeniškėse. Savo bažnyčias jie atgavo tik apie 1918 m., baigiantis vokiečių okupacijai⁷⁰.

Šiame stačiatikių ir katalikų konflikte negalima ignoruoti tokio tautinio veiksnio kaip vadinamieji tuteišiai – čiabuviai ir jų paprastoji kalba. Moderniaja tautine prasme tai buvo visiškai neapsisprendusi etnosocialinė bendrija, kurią į dvi dalis skyrė katalikų ir stačiatikių tikėjimas. Šie katalikai, oficialiai taip pat vadinti baltarusiais, savo tikėjimo raiškos priemone laikė lenkų kalbą, XIX ir XX a. netgi vartojo ne slavišką, bet lotynišką raidyną. Pati stačiatikių spauda pripažino, kad baltarusių katalikų rusifikacijos užmojai nedavė lauktų rezultatų, netgi atvirkščiai – paspartino jų lenkėjimą. Stačiatikiai neofitai cerkvėse vartojamų kalbų nesuprantą, jas laiką svetimomis, be to, katalikai esą raštingesni, turį maldaknyges⁷¹.

Per Pirmąją pasaulinį karą, kaip rodo klebonų pateikti duomenys, visos katalikų parapijos, kurios seniau buvo paverstos stačiatikiškomis, kalbėjo vien baltarusių ir lenkų kalbomis. Tik Paberžės parapijoje vis dar liko 1910 lietuvių, arba 32,28% visų tikinčiųjų, Rudaminos ir Parudaminio parapijose – 100 lietuvių (0,7%). Dūkštų parapija tuomet buvo padalinta Sudervės, Maišiagalos ir Kernavės parapijoms. Jose lietuvių nenurodyta, išimtis tik Maišiagalos parapija su 20 lietuvių⁷². Lietuviškai kalbančių ar dar šią kalbą mokančių dvikalbių ar trikalbių katalikų buvo kur kas daugiau, bet jų tautinį apsisprendimą reikšmingai lėmė

⁶⁸ Paberžės šventiko Nikolajaus Malygino 1905 12 05 raštas A. Frezei, *ibid.*, b. 404, l. 210.

⁶⁹ E. Vilniaus apygardos teismo prokuroro p. 1906 02 22 raštas Vilniaus teismo rūmų prokurorui, *LVI A*, f. 446, ap. 1, b. 824, l. 1.

⁷⁰ B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, Chicago, Ill., 1986, t. 5, d. 2; žr. apie tas bažnyčias, kurios priklausė parapijoms, išvardytoms lentelėje.

⁷¹ Из западно-русских епархий, *Литовские епархиальные ведомости*, 1905 07 17, № 28–29, p. 257.

⁷² Vilniaus vyskupijos parapijų sąrašas vokiečių k., 1918 m., *MAB*, f. 44, b. 24, l. 1–14.

aukštas „lenkų tikėjimo“ prestižas. Neabejotina, kad lenkų (dažniau) ar paprastąją kalbą (rečiau) vartojo socialinis elitas – dvasininkai, bajorai ir miestiečiai⁷³.

Tačiau visoms atsikūrusioms katalikų parapijoms buvo bendra tai, kad jų bažnyčiose pridėtinės pamaldos vyko tik lenkų kalba. Nors 1905–1906 m. Šv. Sosto leidimu baltarusiams buvo leista pridėtinėse pamaldose vartoti savo gimtąją kalbą, tačiau nežinome nė vieno konkretaus siekimo tuo pasinaudoti.

Tik viena iš dalies lietuviška Paberžės parapija nenorėjo sutikti, kad visos pridėtinės pamaldos būtų vien lenkų kalba. Tai žinodamas Vilniaus vyskupas E. Roppas klebonais (iš pradžių vadintais filijalistais) skyrė lietuviškai mokančius kunigus Vincentą Tiškūną, paskui – Adomą Zarembą, o po jo – Vincentą Vaitiekūną⁷⁴. Šie trys kunigai sekmadieniais ir šventadieniais prieš sumą sakydavo lietuviškus pamokslus, o po sumos – lenkiškus. Tačiau tuoj pat lietuvių kalbą siekė pašalinti bažnyčios komiteto nariai dvarininkai ir kiti bajorai. Komiteto pirmininkas Giedraičių dekanas Jonas Navickas, lietuvis, kilęs iš Raseinių apskrities, vyskupo patvirtintą pamokslų tvarką keisti atsisakė⁷⁵. Parapija buvo sukiršinta ir suskaldyta į dvi stovyklas. Klebonas V. Tiškūnas, neįstengdamas jos nuraminti, rodos, savo noru paprašė atleidžiamas ir gavo paskyrimą į atkuriamą baltarusišką Lasko parapiją, kurioje lietuviai negyveno⁷⁶. Nežinia, apie kurią kleboną yra toks H. Turskos XX a. 4-ajame dešimtmetyje užrašytas paberžiškio pasakojimas: kai vietos kunigas ėmęs sakyti pamokslą lietuviškai, tai jį „iš sakyklos ištempė, surišo ir išvežė“⁷⁷. 1910 m. pabaigoje Giedraičių dekanas vyskupijos valdytojui rašė, kad Paberžės lietuviai nori pamokslų savo kalba, bet jie gali būti gražinti tik tuomet, kai parapijoje liausis neramumai⁷⁸. Lietuviškų pamokslų laukta ilgai⁷⁹ ir nebesulaukta.

IŠVADOS

1. Šiaurės vakarų krašto integracijoje į Rusijos imperiją po 1863 m. sukilimo vyravo represinė sistema, visų pirma nukreipta prieš katalikybę, kaip „užsienio religiją“, ir realizuojama ne tik persekiojant dvasininkus, uždarinėjant bažnyčias ir vienuolynus, bet taip pat įvedant rusų kalbą katalikų pridėtinėse pamaldose ir katalikų parapijas verčiant stačiatikiškomis.

⁷³ H. Turska rašo, kad paprasti Paberžės ir buv. Dūkštų parapijų žmonės, seniau kalbėję lietuviškai, dažniau perėmė lenkų nekaip paprastąją kalbą.

⁷⁴ V. Vaitiekūnas, gimęs 1873 06 21 Naniškių k., Pandėlio parapijoje, Žemaičių vyskupijoje, 1896 m. baigė Vilniaus kunigų seminariją. Į Paberžę buvo paskirtas 1907 08 10. 1912 07 20 gavo dar ir Giedraičių vicedekano pareigas. Mokėjo lietuvių, lenkų, rusų ir vokiečių kalbas (V. Tiškūno asmens byla, *LVI A*, f. 694, ap. 3, b. 1018, l. 4, 21, 23).

⁷⁵ Tulpė, mūsų dvarininkų tolerancija, *Vilniaus žinios*, 1905 07 29, Nr. 183, p. 1; Bešalis, Paberžės parapija, *Vilniaus žinios*, 1906 04 11, Nr. 75, p. 4.

⁷⁶ V. Tiškūnas, Gerbiamoji redakcija, *Vilniaus žinios*, 1907 01 02, Nr. 1, p. 4.

⁷⁷ H. Turska, op. cit., p. 27.

⁷⁸ Šio dekanas J. Navicko 1910 12 12 raštas Vilniaus vyskupijos valdytojui K. Michalkevičiui, *LVI A*, f. 694, ap. 1, b. 2951, l. 19.

⁷⁹ Paberžės parapijos aprašymas, *Viltis*, 1912 05 02, Nr. 51, p. 23; 05 03, Nr. 52, p. 2–3.

2. Naujosios stačiatikių parapijos turėjo tapti avangardiniu vyriausybės veiksniu, Šiaurės vakarų krašto „sostinę“ Vilnių bei plačias jo apylinkes paverčiant rusiška stačiatikiška sala, o Ašmenos bei Vileikos apskrityse didinant stačiatikių arealo vientisumą, naikinant įsiterpusias katalikų parapijas.

3. Katalikų parapijų perdavimas stačiatikiams vyko prievarta, naudojant policiją, karines komandas, katalikų kunigus viliojant tapti stačiatikių šventikais, o vietiniams bežemiams valstiečiams, dvariškiams suteikiant aukštesnį socialinį rusų kolonistų statusą.

4. Katalikų pasipriešinimą primetamai stačiatikybei sąlygojo du tarpusavyje glaudžiai susiję veiksniai – religinis ir tautinis. Nors oficialiai stačiatikybės platinimas deklaruotas kaip krašto išlenkinimo priemonė, tačiau faktiškai tai reiškė ir radikaliausią rusifikacijos užmojų prieš lietuvius ir tautiniu atžvilgiu neapsisprendusius tuteišius (oficialiai – baltarusius), savo religinėje praktikoje vartojusius lenkų kalbą.

5. Lietuviškiausios sustačiatikintos Paberžės parapijos pasipriešinimui nuraminti ir stačiatikybės patrauklumui Lietuvoje ugdyti rusų administracija, talkinama stačiatikių vyresnybės ir privatdocento E. Volterio, remdamasi Latvijoje praktikuotu pavyzdžiu griebėsi tokio masalo kaip stačiatikių liturgijos lietuvių kalba įvedimas. Tam reikalui buvo išleistas šios liturgijos lietuviškas vertimas. Vyriausybei bei carui atmetus Vilniaus generalgubernatoriaus I. Kachanovo planą lenkų kalbą iš katalikų bažnyčių išstumti su baltarusių ir iš dalies lietuvių kalba, tiesmukiškos M. Muravjovo ir K. Kaufmano tautinės politikos adeptai uždraudė išspausdintą liturgijos vertimą lietuvių kalba.

6. Po 1905 m. balandžio 17 d. caro įsako dėl religinės tolerancijos senosios katalikų parapijos, kurios buvo paverstos stačiatikiškomis, atsikūrė, išskeldamos aikštėn ir tikruosius rusų administracijos išlenkinimo politikos rezultatus. Persekiojama katalikybė ir lenkų kalba tapo tuo junginiu, kurį parapijiečiai priėmė kaip „lenkų tikėjimą“, nesekuliarizuotoje visuomenėje dariusį didelę įtaką tautinei asimiliacijai, – konkrečiai lietuviškose parapijose (net Paberžės) lietuvių kalba buvo išstumta visiškai arba tapo antraeile.

Vytautas Merkys

THE CONVERSION OF CATHOLIC PARISHES TO ORTHODOXY AND ITS NATIONAL CONSEQUENCES (1866–1918)

S u m m a r y

The conversion of Catholic parishes to Orthodoxy has not been explored so far, although this was one of the most important measures in integrating the country into the Russian Empire. The parishes of Orthodox neophytes were created resorting to administrative force structures and enticing the peasantry with the better status of a Russian colonist. As is shown in Diagram, such Orthodox parishes had to form an Orthodox pocket around Vilnius and wipe out the Catholic parishes that lay in the predominantly Orthodox territory in the districts of Ašmena and Vileika. Propagation of Orthodoxy was being constantly declared as a means to depolonise the country, although in fact the assimilation of Lithuanians and nationally weakly conscious Belarussians (“tutejszy” = aborigi-

nes) was the ultimate aim. The Catholic parish of Paberžė provides an instructive example in this respect. This parish counts among several others that actively resisted conversion to Orthodoxy. Then in 1887 the authorities took care of publishing the liturgy of St. John Chrysostom in Lithuanian so as to calm down this parish in particular and to contribute to bringing the Lithuanians into Orthodox fold in general. It is notable, however, that practitioners of such a straightforward policy did not agree to change more traditional measures and even condemned the latter attempt.

After the Tsar had promulgated an edict regarding religious tolerance (17 04 1905), the once Catholic parishes re-established themselves, but with no possibility to have their churches returned. The official policy of deponisation brought unexpected results: the polonisation of Lithuanians and Belarussians increased, the folk came to regard Catholicism and the Polish language in Church as the best defensive weapon against the intrusion of the alien faith and language.